

קידוש השם - מהותו וגדריו

הרב אליהו רבינוביץ'

והראונו בדברי הצ"ח (פסחים נג:), שהביא בשם ספר 'תורת חיים', שביאר את הסוגיה שם לגבי חנניה מישאל ועזריה שמסרו נפשם על קידוש השם, והקשה שם כמה קושיות, וביאר שבאמת אם לא היה נעשה להם נס היה חילול השם ולא קידוש השם, ולכן לא היה להם לבוא לידי כך - עיי"ש. והקשה ע"ז הצ"ח, שהרי ישנה מצוה למסור את הנפש, ואם כן כיצד אפשר שיתקיימו דבריו. ויישב, שכשאדם הורגו אין בזה חילול השם, כיון שיש לאדם מזל וממילא על-מנת להינצל מהריגת אדם צריך זכות גדולה או מזל גדול, וחילול השם אינו אלא כשנהרגים ע"י כבשן האש או נחשים ועקרבים - עיי"ש, והוא חידוש עצום. אמנם לפי דרכנו למדנו לענייננו, שגם הוא הבין, שהריגת יהודי ע"י גוי מהווה חילול השם.

וממילא יוצא, שכל הריגה של יהודי מכיון שהוא מעם ה' - אין בה קידוש השם כלל, אלא זהו חילול שמו הגדול, שאומרים שכך נעשה לבניו, ר"ל. הנהרגים בכל המאורעות שהזכרנו - בשואה ובפיגועים וכיוצא בכך לא רק שאינם נהרגים על קידוש השם, אלא שמיתתם מוגדרת כחילול השם, וכדברי הנביא יחזקאל (לז כ-כח) - "וַיָּבֹאוּ אֶל הַגִּזְיִים אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁם וַיַּחֲלִלוּ אֶת שֵׁם קִדְשִׁי בְּאֶמֶר לָהֶם עִם ה' אֱלֹהֵי מִצְרָיִם יֵצְאוּ. וַאֲחַמֵּל עַל שֵׁם קִדְשִׁי אֲשֶׁר חָלְלוּהוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּגִזְיִים אֲשֶׁר בָּאוּ שָׁמָּה". ופרש"י שם - "השפילו את כבודי. ומהו החילול, באמור אויביהם עליהם - עם ה' אלה ומאמצו יצאו ולא היה יכולת בידו להציל את עמו ואת ארצו".

העולם רגיל לומר ביחס לנהרגים בשואה, כמו גם בפיגועים ובכל אופן בו נהרגים יהודים שלא מרצונם על-ידי גויים רק משום שהם יהודים - כי הגדרת מיתתם היא 'מיתתו על קידוש השם'. הגדרה זו הושרשה כל-כך בקרב הציבור, עד שדומה שאין לערער אחריה, ורבים אף חשים קושי רגשי בכלל לדון על הנושא. על-כן אבקש מראש, שמי שאינו מוכן לפתוח באמת את הסוגיה ולעיין בה כדרכה של תורה ומלכתחילה הוא אינו מוכן לשנות מדעתו דבר בענין הזה - שידלג על מאמר זה.

וטרם נבוא אל ההגדרה

המדויקת של המונח, נביא ירושלמי בקידושין (פיק ד' כ"ה) - "רבי אבא בר זימנא בשם רבי הושעיה גדול הוא קידוש השם מחילול השם. בחילול השם כתיב 'לא תלין נבלתו על העץ', ובקידוש השם כתיב 'מתחלת הקציר עד נתן מים עליהם'". למדנו מכאן, מלבד האמירה המפורשת ש'גדול קידוש ה' מחילול ה'", שישנם מקרים שנראים דומים, אך הנסיבות המביאות אליהם מכריעות כי אחד מהם הוא קידוש ה' והשני הוא חילול ה', ולא ניתן לעמוד על ההגדרה הנכונה מבלי לעיין ברקע של כל מקרה לגופו. ואחר הקדמה נצרכת זו נבוא נבוא לעיין בסוגיה מתוך מקורות חז"ל.

גרסינן בפסחים נ. בשם ר' יוסף בריה דרבי יהושע בן לוי - "שמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין אדם יכול לעמוד במחיצתן. מאן נינהו? אילימא רבי עקיבא וחביריו, משום הרוגי מלכות ותו לא, אלא הרוגי לוד". ועיי"ש בפירוש רש"י על הרוגי לוד, שכל אלו מתו משום שמסרו עצמם להריגה.

ואולי זו כוונת התוספתא (ברכות פרק ו' הלכה ז') – 'רבי מאיר אומר הרי הוא אומר 'ואהבת את ה' – אהיך בכל לבבך' – בשני יצריך, ביצר טוב וביצר רע. 'ובכל נפשך' – ואפילו הוא נוטל את נפשך, וכן הוא אומר 'כי עליך הורגנו כל היום'. דבר אחר – 'בכל נפשך' – בכל נפש ונפש שברא בך, שנאמר 'תחי נפשי וגו'', ואומר 'כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך'. בן עזי אומר – 'בכל נפשך' – תן נפשך על המצות". רואים מכאן, כי שיטת רבי מאיר היא כשיטת רבי עקיבא, ושיטת לישנא בתרא כשיטת ר' ישמעאל (והיא שיטת ר' אליעזר לדעה שאמרו בשם הגר"א).

והנה במדרש שיר השירים רבה (פרשה ז) איתא על מעשה חנניה מישאל ועזריה –

"הלכו להם אצל דניאל, אמרו לו – 'רבינו דניאל, נבוכדנצר העמיד צלם והפריש מכל אומה ואומה שלשה שלשה, ולנו הפריש מכל ישראל. מה אתה אומר לנו, נסגוד ליה או לא?'

אמר להם – 'הנה הנביא לפניכם, לכו אצלו'.

הלכו להם מיד אצל יחזקאל, אמרו לו כמו שאמרו לדניאל – 'נסגוד ליה או לא?'

אמר להם – 'כבר מקובל אני מישעיהו רבי – 'חבי כמעט רגע עד יעבור זעם'".

אמרו לו – 'מה את בעי, דיהון אמרין הדין צלמא סגדין ליה כל אומיא?'

אמר להם – 'ומה אתון אמרין?'

אמרו ליה – 'אנן בעינן נתן ביה פגם, דניהוי תמן ולא נסגוד ליה, בגין דיהון אמרין 'הדין צלמא כל אומיא סגיד ליה לבר מישראל' [אנחנו מעוניינים לתת בו פגם, שנהיה שם ולא נשתחוה לו, ולכן יהיו אומרים שלזה הצלם השתחוו לו כל האומות חוץ מישראל]'.
אמר להם – 'אם כדעתכם, המתינו לי עד שאמלך בגבורה' – הדא הוא דכתיב – 'באו אנשים מזקני ישראל לדרוש את ה' וישבו לפני', ומי היו אלו – חנניה, מישאל ועזריה.

אמר לפני הקדוש ברוך הוא – 'רבונו של עולם, חנניה מישאל ועזריה מבקשים ליתן נפשם על קדושת שמך, מתקיים את עליהן או לא?'

אמנם ישנם מקרים, בהם יהודי נהרג על-ידי גוי וזהו אכן קידוש ה' כפי שאנו מורגלים לחשוב. אולם דבר זה מצריך תנאי, והוא שאותו יהודי יהרג על-מנת לקדש את שמו של ה' ובמיתתו יוכר לעיני כל כי אין כח בעולם שימנע מהיהודי להיות דבק בה', ואף המוות עצמו אינו מרתיע אותו, וכפי שיבואר להלן.

בברכות סא: גרסינן – "תניא רבי אליעזר אומר – אם נאמר 'בכל נפשך', למה נאמר 'בכל מאדך', ואם נאמר 'בכל מאדך' למה נאמר 'בכל נפשך', אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו, לכך נאמר 'בכל נפשך', ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו, לכך נאמר 'בכל מאדך'. רבי עקיבא אומר 'בכל נפשך' – אפילו נוטל את נפשך". והובאה ברייתא זו ודברי רבי אליעזר בתלמוד כמה פעמים (פסחים כ"ב, יומא פ"ג, סנהדרין ע"ד). והנה בסנהדרין הובא, שנחלקו בזה רבי ישמעאל ורבי אליעזר. לדעת רבי ישמעאל – "מנין שאם אמרו לו לאדם עבוד עבודה זרה ואל תהרג, מנין שיעבוד ואל יהרג, תלמוד לומר – 'וחי בהם', ולא שימות בהם. יכול אפילו בפרהסיא, תלמוד לומר 'ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי'". יוצא מדבריו, שאין צריך למסור את הנפש על עבודה זרה בצנעה, אלא רק בפרהסיא, בעוד שלרבי אליעזר יש למסור את הנפש על זה גם בצנעה.

וראיתי שהביאו בשם הגר"א (בפירוש שנות אליהו בברכות פרק ט' ובאמרי נעם ברכות ס"א:), שגם ר' אליעזר ס"ל שאין צריך למסור את הנפש על עבודה זרה, ומה שאמרו שגופו חביב עליו מממונו היינו ייסורין, שבזה צריך למסור עצמו לייסורים שלא לעבוד ע"ז, אבל על נפש גמורה אין צריך למסור עצמו, ועל זה פליג רבי עקיבא וס"ל שחייב למסור עצמו למיתה [ויל"ע, שבכתובות לג: אמרו – "אמר רב אילמלי נגדוה לחנניה מישאל ועזריה פלחו לצלמא", ומשמע משם שייסורין חמורים ממיתה, וי"ל שגם להגר"א מדובר ביסורים שיש להם קצבה כמבואר בדברי הגמ' שם, אבל בייסורים שאין להם קצבה, א"צ למסור נפש לר' אליעזר. ויל"ע בייסורים שאין להם קצבה לפי רבי עקיבא מה יהיה הדין בצנעה מה יהיה הדין בפרהסיא]. וכל הסוגיות שהעתיקו את דברי רבי אליעזר התכוונו בכך להביא את דברי רבי עקיבא שבאו אחריהם [אף שאינם בכ"י רק בברכות, וצ"ע].

היא דברייתא משתבעין ואמרין במאן דאקים עלמא על תלתא עמודים - אית דאמרי אברהם יצחק ויעקב אינון, ואית דאמרין אלו הן חנניה מישאל ועזריה, זאת קומתך דמתה לתמר - מה תמר נגזרה עליה שריפה ולא נשרפה, אף אלו נגזר עליהם שריפה ולא נשרפו".

מעשה זה מלמד אותנו יסוד עיקרי בדרך קידוש השם, והוא שאפילו כשיכולים להינצל ולברוח, מ"מ אם יצא פרסום שכולם עבדו עבודה זרה, א"כ יהיה חילול השם, ולכן עדיף לבוא ולמות ויהיה פרסום שלא כולם עובדי גילולים, וכך יתקדש שם השם בעולם!

ועל-פי זה מובן גם מעשהו של מרדכי היהודי, שחפץ להראות לכולם שהוא לא כורע ולא משתחוה, ואמרו על זה בגמרא שכפר בעבודה זרה ולכן נקרא 'יהודי' (מגילה יג.). וע"פ זה המדרש נראה, שלכן גם הם - חנניה, מישאל ועזריה - נאמר עליהם דווקא שהם 'מבני יהודה', כיון שכפרו בעבודה זרה. נמצא שעניינו המיוחד של מרדכי הוא דווקא שבפרסום גדול הוא אינו משתחוה, ואינו רק מתחמק מלעמוד מול המן, אלא הוא עומד לפניו ויושב ולא משתחוה, כדי שיראו כולם שישראל אינם משתחווים לצלם.

וע"ע בסוטה לו: - "אמר רב חנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא יוסף שקידש שם שמים בסתר הוסיפו עליו אות אחת משמו של הקדוש ברוך הוא, יהודה שקידש שם שמים בפרהסיא נקרא כולו על שמו של הקדוש ברוך הוא".

הרי למדנו מכל המקורות הנ"ל, כי עניינו של קידוש ה' הוא דווקא להראות קבל עם ועולם שה' הוא האלים ולעשות זאת בצורה שמוכיחה לעין כל על אפסותו של כל כח אחר שאנשים מדמים שהוא בעל הכח יותר מבורא עולם. בחודש הבא נדון במספר מקורות נוספים, אשר מסייעים לנו לעמוד על הגדרתו המדויקת של המונח 'קידוש ה'".

אמר לו - 'איני מתקיים עליהם', הדא הוא דכתיב - 'בן אדם דבר את זקני ישראל ואמרת אליהם וגו' הלאדרוש אותי אתם באים? מאחר שגרמתם לי להחריב ביתי ולשרוף היכלי ולהגלות בני לבין האומות, ואחר כך אתם באים לדרשני - 'חי אני אם אדרש לכם'.

באותה שעה בכה יחזקאל וקונן והילל בעצמו ואמר - 'ווי לשונאי ישראל אבדה שארית יהודה', שלא נשתייר מיהודה אלא אלו בלבד, שנאמר 'ויהי בהם מבני יהודה דניאל חנניה מישאל ועזריה', וזו תשובה באה להם והוה בכי ואזיל.

כיון דאתא אמרו לו - 'מה אמר לך הקדוש ברוך הוא'?

אמר להם - 'אינו מתקיים עליכם'.

אמרו לו - 'בין מתקיים בין שאין מתקיים, אנו נותנין נפשותינו על קדושת שמו'. תדע לך שהוא כן, שעד שלא באו אצל יחזקאל מה אמרו לו לנבוכדנצר - 'לא חשחין אנחנו על דנה פתגם להתבותך הן איתי אלהנא די אנחנו פלחין יכל לשזכותנא' [בתחילה לא חששו ואמרו לו שהקב"ה יכול להציל מידן]. לאחר שבאו אל יחזקאל ושמעו התשובה, אמרו לנבוכדנצר - 'והן לא ידיע להוה לך מלכא' - בין מציל בין לא מציל, 'ידיע להוה לך מלכא די לאלהיך לא איתנא פלחין ולצלם דהבא די הקימת לא נסגד' [בין אם יציל ובין אם לא יציל, אנחנו לאלהים שלך לא נעבוד ולצלם הזהב לא נשתחוה].

מן דנפקין מן גביה דיחזקאל נגלה הקדוש ברוך הוא ואמר לו - 'יחזקאל! מה את סבור, שאיני מתקיים עליהם? מתקיים אני עליהם בודאי', הדא הוא דכתיב 'כה אמר ה' אלהים עוד זאת אדרש לבית ישראל', אלא שביק להון ולא תימר להון מידי, אשבוק להון מהלכין על תומם, הדא הוא דכתיב 'הולך בתום ילך בטח וגו'...

מה עשו, הלכו ופזרו עצמן בין האוכלוסין והוון אמרין 'והן לא מציל ידיע להוה לך', הדא